

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XIII

MART 1997

Sayı : 37

TÜRKİYE'DEKİ AMERİKAN OKULLARI KRİZİ

1927 - 1928

(Bir Laiklik - Milliyetçilik Olayı)

Prof. Dr. FAHİR ARMAOĞLU*

Amerika, 2 Nisan 1917 de Almanya'ya savaş ilân ederek, I. Dünya savaşına katılmasına rağmen, Almanya'nın müttefiki olan Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmemiştir. Fakat Osmanlı Devleti'nin Amerika ile normal ilişkilerini devam ettirmesi, Almanya'yı rahatsız etmiş ve Almanya'nın baskısı üzerine Osmanlı Devleti, 20 Nisan 1917 de, Amerika ile diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Fakat Amerika'ya savaş ilân etmemiştir.

Osmanlı Devleti ilişkilerini keserken, Hariciye Nâzırı Ahmet Nesimi Bey, Amerikan büyükelçisinden özür dilediği gibi, Anadolu ve diğer Osmanlı topraklarındaki Amerikan okullarına ve misyonerlik müesseselerine dokunulmayacağı hususunda da teminat vermiştir.¹

1914 yılında Türk topraklarındaki Amerikan okullarının sayısı 426 olup, 17 misyoner merkezi ile 9 tane de Amerikan hastanesi bulunmaktaydı.²

Amerika ile Türkiye arasında savaş hali sözkonusu olmadığı için, Amerika, Müttefikler'in (İngiltere, Fransa ve İtalya) ısrarlarına rağmen, Lozan Konferansı'na sadece "gözlemci" olarak katılmakla yetinmiştir. Lâkin bu "gözlemci"lik statüsü sözde kalmış ve Konferans sırasında,

* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulu Üyesi

1 Bk.: Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk - Amerikan Münasebetleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1991, s. 19

2 Doç. Dr. Necmettin Tozlu, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Ankara, Akçağ, 1991, s. 78. Bu eserin 63 - 243 üncü sayfalarında Amerikan okulları hakkında gayet ayrıntılı bilgiler verilmektedir.

"Amerika'nın çıkarları" gereçesi ile, Amerikan delegasyonu bütün müzakerelere gayet aktif bir şekilde katılmıştır.³

Diğer taraftan, Türk başdelegesi İsmet Paşa da, daha Konferans'ın başından itibaren, Amerikan delegasyonu ile yakın ilişkiler kurmaya çalışarak, Müttefikler'e karşı Amerika'yı, Türkiye'nin yanına çekmek istemiştir. Lâkin bu politikanın başarılı olduğu söylenemez.

Bundan başka İsmet Paşa, yine bu politika çerçevesinde, daha ilk günden itibaren, Amerika ile bir anlaşma imzalamak ve iki devlet arasında normal diplomatik ilişkilerin kurulmasını sağlamak istemiş ise de, Amerikan delegasyonu başlangıçta buna da yanaşmamıştır. Amerika, Türkiye'nin önce Müttefikler'le sorunlarını çözmesini, yani Türkiye ile Müttefikler arasında barışın imzalanmasını görmek istemiştir. Nitekim, Lozan Antlaşması'nın artık kesin şeklini almaya başlamasından sonra, yani Mayıs 1923'ten itibaren, Türkiye ile Amerika arasında bir antlaşmanın müzakereleri başlamış ve bu müzakereler⁴, 6 Ağustos 1923'de, resmî adı "Genel Antlaşma" ("General Treaty") olan, 32 maddelik Türkiye - Amerika Lozan Antlaşması imzalanmıştır.⁵ Yine aynı gün, bir de 12 maddelik, suçluların iadesi antlaşması imzalanmıştır.⁶

Bu, Türk - Amerikan Lozan Antlaşması'na, biraz aşağıda tekrar döneceğiz.

Ne var ki, Türk - Amerikan Lozan Antlaşması, Amerikan hükümetinin bir kaç teşebbüsüne rağmen, Amerikan Senatosu tarafından onaylanmamıştır. Sebep olarak, antlaşmanın, Ermeni sorununu hiç nazarı itibare almamış olması ve bir de, kapitülasyonların ilgasını kabul etmesi gösterilmiştir.

3 Bu konuda bak.: Fahir Armaoğlu, **Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika**, BELLETEN, Cilt LV, Sa. 213, Ağustos 1991, s. 483 - 527.

4 Bu müzakereler için, bak.: **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1923**, Vol. II, Washington, D.C., U.S. Government Printing Office, 1938, p. 1040-1152.

5 Bu antlaşmanın metni için bak.: Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk - Amerikan Münasebetleri**, s. 90 - 103; **Papers Relating ... 1923** Vol. II, p. 1153-1166.

6 Metin: Armaoğlu, aynı eser, s. 104-109; **Papers Relating ... 1923**, Vol. II, p. 1167-1171.

Bu antlaşma, son defa Amerikan Senatosu'nda 18 Ocak 1927'de oylanmış ve 34 aleyhte ve 50 lehde oy almış olmasına rağmen, üçte iki çoğunluğu sağlayamadığından, reddedilmiş sayılmıştır.

Oylamanın sonucu 28 aleyhte ve 56 lehde olmuş olsaydı, antlaşma onaylanmış olacaktı. Yani, onay için 6 oy eksik gelmiştir.

Oylamanın küçük bir oy farkı ile kaybedilmiş olması, Senato'nun bir hayli olumlu havasını yansıttığından, Amerikan Hükümeti, Türkiye ile diplomatik ilişkilerini başka bir yolla kurmaya karar vermiş ve iki hükümet arasında, 17 Şubat 1927 de bir **modus vivendi** imzalanarak, 1917 Nisanından beri kesik olan resmî ilişkiler tekrar kurulmuş⁷ ve Amerika'nın Türkiye Cumhuriyeti nezdindeki ilk büyükelçisi **Joseph C. Grew**, 18 Eylül 1927 günü İstanbul'a gelmiş ve 12 Ekim 1927 günü de Ankara'da güven mektubunu Atatürk'e sunarak göreve başlamıştır.⁸

Büyükelçi Grew'nun Ekim 1927 de resmen göreve başlamasından hemen sonra, Kasım 1927'den itibaren, Türkiye'deki Amerikan okulları konusu gündeme gelmiştir. Tâbir caizse, Grew, ayağının tozunu silmeden bu Amerikan okulları sorununun içine girmek zorunda kaldı.

Savaş ve Millî Mücadele sırasında, özellikle Anadolu'daki Amerikan okullarının bir çoğu kapanmış bulunuyordu. 1927 yılında, bu okulların durumu şöyledir⁹: İzmir'de Milletlerarası Yüksek Öğretim Enstitüsü (International College - İzmir) ile, 8 ilk ve orta okul düzeyinde Amerikan ku-

7 **modus vivendi**'nin metni: Armaoğlu, **Belgelerle Türk - Amerikan Münasebetleri**, s. 111-112; **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1927**, Vol. III, Washington, D.C., U.S. Government Printing Office, 1942, Department of State Publication 172-9, p. 795 - 797.

8 Ankara, 13 Ekim 1923 de Cumhuriyet'in başkenti olmasına rağmen, yabancı elçilikler, bir süre İstanbul'dan Ankara'ya nakletmemek hususunda direnmişlerdir. Bu sebeple, Amerikan Büyükelçisi Grew da, İstanbul'daki Büyükelçiliğe yerleşmiş ve Güven Mektubu'nu vermek için Ankara'ya gitmiştir. Mamafih, İstanbul'daki Büyükelçiliğin yanında, Ankara'da da, bir Başkâtibin yönetiminde bir Kaçılaryaya, Türk Dışişleri ile devamlı temas halinde bulunuyordu. Amerikan Büyükelçiliği 1928 yılı Eylülünde İstanbul'dan Ankara'ya nakledilmiştir.

9 Necmettin Tozlu, **Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar**, p. 79.

rumu mevcuttur. Bu 8 okul şunlardır: Adana, Merzifon, İzmir, Tarsus ve Bursa ile İstanbul'da 3 tane okul.

Bu okullar, 19. yüzyıl içinde, esas itibarile misyoner kuruluşları tarafından ve Hıristiyanlığı yayma amacı ile açılmışlardı. Osmanlı Devleti'ne başkaldıran Ermenilerin, genellikle Amerikan okullarından yetiştikleri ve hatta Ermeni terör örgütlerinin de bu Amerikan okullarını karargâh olarak kullandıkları, bilinen gerçeklerdendir. Bunun klâsik örneği, Merzifon'daki Amerikan Koleji'nin, 1892 - 1893 Merzifon ayaklanmalarında Hınçak Komitesi'nin karargâhı olmasıydı.

Bundan dolayıdır ki, Lozan Konferansı'nda, yabancı okulların Türk topraklarından tümenden çıkarılması için mücadele verilmiş, fakat ancak belirli bir noktaya kadar başarı sağlanabilmişti. Bu noktaya da biraz aşağıda tekrar geleceğiz.

Diğer taraftan, Türkiye'deki bu Amerikan okulları, resmen Amerikan hükümetine bağlı olmayıp, yani **resmî** nitelikleri bulunmayıp, kısaca "**American Board**" denen bir dinsel kuruluşa bağlıydılar. Ayrıca, İstanbul'daki "**Bible House**" da, hem Hıristiyanlık progpagandası için çalışıyor ve hem de bu Amerikan okulları ile yakından ilgileniyordu.

Söylediğimiz gibi, Grew, daha ayağının tozunu silmeden, "American Board" tarafından, bu okullar sorunu ile karşı karşıya getirilmiş ve Amerikan Büyükelçiliğinden Türk Dışişleri Bakanlığı'na verilen 3 Kasım 1927 tarihli bir muhtıradan, savaş sırasında geçici olarak kapatılmış bulunan Amerikan okullarının yeniden açılması hususunda "American Board"ın, 1 Mayıs 1925 te ilk başvurusunu yaptığı belirtilerek, bu okulların açılmasına izin verilmesi istenmiştir.¹⁰

"American Board"ın Amerikan okullarının yeniden açılması için başvurduğu tarih, gerçekten ilginçtir. Zira, başvuru tarihi, T.B.M.M.'nin,

10 Muhtıranın metni: **Papers Relatiog ... 1927**, III, p. 809 - 810.

Tevhid-i Tedrisat (Öğretim Birliği) Kanunu ile, Şer'îye ve Evkaf Vekâleti ile Hilâfet'in ilgasına dair kanunları kabul ettiği 3 Mart 1924 tarihinden 14 ay sonrasına rastlamaktaydı. Yani, Türkiye Cumhuriyeti, kendi eğitim sistemini laikleştirirken ve özellikle çocukların eğitimini İslâm'ın etkisinden kurtarıp, akılcı ve çağdaş eğitime yönelirken, Amerikan misyonerleri, Hıristiyan dinini yayma amacını taşıyan okulların açılmasını istemektedirler.

Konu, tam anlamı ile "**laik - dinci eğitim**" çatışmasından başka bir şey değildi.

Yine, sözünü ettiğimiz muhtırada, 30 Ekim 1914 den önce, yani Osmanlı Devleti'nin savaşa girdiği tarihten önce **varlıkları kabul edilmiş olan**, özellikle şu Amerikan okullarının açılmasına izin verilmesi istenmekteydi: **Sivas Amerikan Kız Lisesi, Sivas Amerikan Erkek Koleji, Maraş Amerikan Kız Lisesi, Gaziantep Amerikan Kız Lisesi, Gaziantep Amerikan Erkek Koleji, Talas Amerikan Kız Lisesi, Talas Amerikan Erkek Lisesi, Kayseri Ana Okulu.**¹¹

Bunların içinde, öğretmen kadrolarının hazır olması sebebiyle, özellikle, **Talas Amerikan Erkek Lisesi ile Maraş Amerikan Kız Lisesi'nin** hemen açılması öncelikle istenmekteydi.

Bu arada şunu da belirtelim ki, bu Amerikan okullarının yeniden açılması sorununda, Amerikan Hükümeti, konuya "**resmen**" ("officially") buluşmamaya çalışır görünmüş ve "American Board"ın okullar konusundaki girişimlerine "resmî destek" vermeme politikasını benimsemiştir. Bu sebepten, Amerikan belgelerinde hep "informally", yani "gayrı resmî" teşebbüs deyimini kullanılmıştır.¹²

11 **Papers Relating ... 1927**, III, p. 810. Bu belgede, bazı okullar için "Lycée", bazı okullar için "College" deyimini kullanılmaktadır.

12 Bak.: Grew'den Amerikan Dışişleri Bakanı Kellogg'a 5 Kasım 1927 günlü telgraf **Papers Relating ... 1927**, III, p. 804 - 805; Kellogg'dan Grew'ya 8 Kasım 1927 günlü telgraf, **Papers Relating ... 1927**, III, p. 805.

Hatta, Dışişleri Bakanı Kellogg'un, Grew'ya 8 Kasım 1927 günlü telgrafında, Türk Hükümeti ile temaslarında, Amerikan okullarının yeniden açılması konusunu "**resmî bir sorun**" haline getirmemesi gerektiği bildirilmekteydi.

Ne var ki, "gayrı resmîlik ""resmî"liğe rahmet okutacak kadar yoğun bir baskı haline gelmekten geri kalmayacaktır.

Konunun gelişmelerine girmeden önce, iki önemli noktanın da belirtilmesi gerekmektedir.

Birincisi, Amerikan okulları konusunda, Türk Dış İşleri Bakanlığı ile, Atatürk'e ve inkılaplara inanmışlığın âbidesi ve ülkede **millî kültür ve millî eğitim**'i gerçekleştirmeye kararlı, genç ve idealist, Millî Eğitim Bakanı (o zamanki adı ile Maarif Vekili) **Mustafa Necati Bey** arasındaki görüş ayrılığı ve Mustafa Necati Bey'in, genel olarak yabancı okullar ve özel olarak da Amerikan okulları konusundaki görüşlerini egemen kılmadaki başarısıdır.¹³

İkinci olarak belirtilmesi gereken bir husus da, bu okullar anlaşmazlığında veya Amerikan okullarının yeniden açılması sorununda, Amerikan tarafının dayandığı hukukî delil veya belgelerin çürüklüğüdür.

Şimdi bu iki konuya anahatları ile değinelim.

Yukarda sözünü ettiğimiz, Amerikan Büyükelçiliği'nin 3 Kasım 1927 tarihli muhtırasında belirtildiğine göre, 1927 Şubatında imzalanan **modus vivendi** ile iki devlet arasında diplomatik ilişkilerin başlaması üzerine, "American Board", Amerikan okullarının açılması hususunda ikinci bir başvuruda bulunmuş ve konu, Millî Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Heyeti ("Educational Council") tarafından incelenerek, bu okulların açılma-

13 Mustafa Necati Bey için bak.: M. Rauf İnan, **Mustafa Necati**, Ankara, Saim Toraman Matbaası, 1980; Kenan Okan, **Mustafa Necati**, Ankara, 1972.

sının yararlı olacağı hususunda olumlu görüş bildirmiştir. Ayrıca, Dışişleri Bakanlığı da, Millî Eğitim Bakanlığı ile temasa geçtiğinde, yine olumlu cevap verilmiştir.

Fakat buna rağmen, 1927 Kasım ayı geldiğinde, bu okulların açılması için gerekli izni, Millî Eğitim Bakanlığı vermemiş bulunuyordu.

Amerikan Büyükelçiliği'nin 3 Kasım 1927 günlü muhtırasına, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey, Büyükelçi Grew'ya yazdığı 13 Kasım günlü bir mektupla cevap vermiştir.

Bu mektupta, söz konusu Amerikan okullarının açılmasının yararlı olup olmayacağına, Millî Eğitim Bakanlığı'nın karar vermesi gerektiği, karar olumlu olursa, o zaman bu okulların açılması konusunun **müzakere edilebileceği** belirtildikten sonra, yeni bir unsur olarak, Anadolu'daki Amerikan okullarının gayrimenkullerinin satın alınması hususunun da ele alınabileceği bildiriliyor ve bu satın alma konusunun müzakeresi için bu okulların bir temsilci tayin etmesi de isteniyordu.¹⁴

Tevfik Rüştü Bey'in, okulların satın alınmasından söz etmesi, Büyükelçi Grew'yu şaşırtmış görünmekle beraber, kendisinin "American Board" ile temasları sonucu, bu kuruluşun dosyalarının incelenmesinden, Merzifon, Sivas ve Harput'taki okulların satın alınmasının daha önce de söz konusu olduğu anlaşılmıştır.¹⁵

Diğer taraftan, Tevfik Rüştü Bey'in Grew'ya 13 Kasım günlü mektubunun ifadesinden anlaşılmaktaydı ki, Millî Eğitim Bakanlığı, yani Mustafa Necati Bey, bu okullar konusundaki karar yetkisini kendi elinde tutmak istiyordu ve bu konuda Dışişleri Bakanlığı'nı geri plâna itiyordu.

Yine aynı çerçevede ilginç bir nokta da, Tevfik Rüştü Bey'in, Büyükelçi Grew'dan, okulların satın alınması müzakereleri için okulların, yani "American Board'ın, bir **temsilci** tayin etmesini istemesiydi. Bununla, Millî Eğitim Bakanlığı, okullar konusunda, Amerikan Büyükelçiliği'ni

¹⁴ Tevfik Rüştü Bey'in Büyükelçi Grew'ya 13 Kasım 1927 günlü mektubunun metni: *Papers Relating ... 1927*, III, p. 810.

¹⁵ Büyükelçi Grew'dan Tevfik Rüştü Bey'e 2 Aralık 1927 günlü mektup, aynı kaynak, p. 812.

aradan çıkarıp, sadece okulları veya bunların bağlı olduğu "American Board"ı kendisine muhatap saydığını göstermek istiyordu.

Aynen, Lozan Konferansı'nda olduğu gibi, Amerika ve Amerikan Büyükelçiliği gûya konuya "resmen" dahil olmamış görünüyor, fakat konunun bütün ayrıntıları ile yakından ilgilenmekten de kaçınıyordu.

Mustafa Necati Bey'in, okullar konusundaki kesin yetkisini kendi elinde tutmak istediği, Grew'nun 30 Aralık 1927 de Vaşington'a gönderdiği telgrafta da belirtilmektedir.¹⁶ Bu telgrafa göre, İstanbul'daki "Bible House" temsilcisi Şükrü Bey isminde birisi, Millî Eğitim Bakanlığı Talim-Terbiye Heyeti'nden Avni Bey ile görüşmelerde bulunduğu, Avni Bey, Bakan Mustafa Necati Bey'in, "Bible House"u, sadece Hıristiyanlık propagandası yapan bir kuruluş olarak gördüğünü, bu kuruluşun, Türk kanunlarının verdiği imkânlar ölçüsünde yayın faaliyetine devam edebileceğini, fakat Bakan'ın, Amerikan okulları konusunda "Bible House"u asla kendisine muhatap kabul etmediğini, Şükrü Bey'e söylemiştir.

Bu da, Mustafa Necati Bey'in, bu okullar sorununa Amerikan Hükümetinin burnunu sokmasından asla hoşlanmadığının bir başka işaretiydi. Bakan, sadece "American Board"u kendisine muhatap almak istiyordu.

Nitekim, Grew'nun, anılarında belirttiğine göre, o sırada (Kasım 1927 başı) Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in, Dışişleri Bakanlığı'nın, Amerikan okullarının açılmasına hiçbir itirazı olmadığını, fakat karar ve yetkinin Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey'e ait olduğunu söylediğini belirttikten sonra, **"sonunda konu Necati Bey'in elinde kaldı"** demektedir.¹⁷

16 Telgrafın metni: **aynı kaynak**, III, p. 810 - 812.

17 Joseph C. Grew, **Turbulent Era**, Vol. II, Boston, Houghton Mifflin Co., 1952, p. 747. Büyükelçi Grew, bu okullar sorununda Mustafa Necati Bey'in tutumu dolayısıyla, kendisine karşı, nefrete varan bir antipatiye sahip olduğunu, anılarında gizlemeye gerek görmemiştir. Mamafih, Rahmetli Mustafa Necati Bey'in de Grew hakkındaki duygularının, Grew'nunkinden daha farklı olduğu söylenemez. Nitekim, o zamanlar âdet olduğu üzere, 29 Ekim Balosunda, Büyükelçi Grew, Mustafa Necati Bey'le tanıştırılmak istendiğinde, Mustafa Necati Bey arkasını dönüp gidivermiştir. Grew, Mustafa Necati Bey'in bu hareketinin muhtemel sebepleri arasında, kendisinin "şarhoş" olması gibi pek de saygılı olmayan bir ifadeye yer vermektedir. Bak.: **Turbulent Era**, II p, 741

Buna rağmen, Büyükelçi Grew'nun, işin peşini bırakmak istemediği görülmekteydi. Tevfik Rüştü Bey'in, 13 Kasım tarihli mektubunda, okulların açılmasının, bu okulların satın alınması konusu ile birlikte ve "American Board" ile müzakerelerde ele alınması gerektiğini belirtmesine karşılık Büyükelçi Grew, Tevfik Rüştü Bey'e yazdığı ve yukarda sözünü ettiğimiz 2 Aralık 1927 günlü mektubunda, okulların açılması ile, bunların satın alınması konularının ayrı ayrı ele alınmasında ısrar etmiştir. Hatta önce okulların açılma izninin verilmesini, sonra da satın alma işinin müzakere edilmesini istemektedir.

Burada oynanmak istenen oyun gayet açıktı. Okullar faaliyete geçtikten sonra, elbetteki bunların satın alınması işi, hemen hemen imkânsız hale gelecekti. Halbuki, şimdi bu okullar kapalı olduğuna göre, satın alma müzakereleri daha kolaylıkla yapılabilirdi.

1928 Ocak ayında Bursa Amerikan Kız Lisesi olayı patlak verdiğinde, Amerikan okullarının açılması veya satın alınması konusu henüz bir çözüme ulaşmamıştı.

* * *

İkinci konuya gelince: Bu tartışmalar içinde, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçiliği ile Vaşington'daki Dışişleri Bakanlığı arasında geçen yazışmalarda, Amerikan tarafının, okulların açılması konusunu bazı belgelere dayandırmak istediği görülmüştür.

Amerika'nın dayanmak istediği birinci belge Lozan Antlaşması olmuştur. Amerika'ya göre, Türk Başdelegesi İsmet Paşa, 24 Temmuz 1923 tarihinde İngiliz, Fransız ve İtalyan başdelegelerine yazdığı bir mektupla, 30 Ekim 1914 den önce (Osmanlı Devleti'nin savaşa girdiği tarih) **varlığı resmen tanınmış**, dinî, eğitim, sağlık ve hayır kuruluşlarının Türkiye'de de devamını Türkiye'nin kabul ettiğini ve bu kuruluşlara, benzeri Türk kuruluşlarından farklı muamele yapılamayacağını bildir-

miştir. Üç devletin temsilcileri de, verdikleri cevaplarda, İsmet Paşa'nın bu beyanını kabul ettiklerini belirtmişlerdir.⁽¹⁸⁾

Amerika, Lozan Antlaşması'nı imza etmediğine ve söz konusu mektuplar Türkiye ile diğer üç müttefik devlet arasında teati edildiğine ve bu üç devletin Türkiye'deki kuruluşlarına ait bulunduğuna göre, İsmet Paşa'nın mektubunun, Türkiye açısından, Amerika'ya karşı da bir taahhüt veya mükellefiyet ifade etmesi, **hukuken** mümkün değildir.

Amerikan Hükümeti, ikinci olarak, İsmet Paşa'nın Lozan'da Amerikan Başdelegesi Joseph Grew'ya yazdığı 4 Ağustos 1923 tarihli bir mektuba da dayanmaktaydı. Bu mektuptan önce, bu mektubun hangi vesile ile yazıldığını açıklamamız gerekir.

Başta da belirttiğimiz gibi, İsmet Paşa Lozan Konferansı sırasında Amerika ile diplomatik ilişkiler kurulmasına çalışmış, fakat Amerika, Lozan Konferansı kesin sonuca ulaşmadan, Türkiye ile herhangi bir antlaşma imzasına yanaşmamıştır. Sonunda, Mayıs 1923 ten itibaren Türk - Amerikan müzakereleri başlamış ve bu müzakereler 6 Ağustos 1923 tarihli bir antlaşmanın imzası ile sonuçlanmıştır. İşte bu sırada İsmet Paşa, 4 Ağustos 1923 günü Grew'ya yazdığı bir mektupta¹⁹, Müttefik temsilcilerine yazdığı 24 Temmuz 1923 tarihli mektupdan söz ederek ve o mektubun bir suretini de ekleyerek, Türkiye'nin üç müttefik devlete karşı, okullar v.s. hakkındaki taahhütlerinin, Türkiye'deki Amerikan okul v.s. kuruluşları için de geçerli olacağını bildirmiştir.

Ne var ki, bu mektubun, bir parçasını teşkil ettiği 6 Ağustos 1923 tarihli Lozan Antlaşması da Amerikan Senatosu tarafından onaylanmayıp reddedildiği için, dolayısıyla bu antlaşma da yürürlüğe giremediğinden,

18 İsmet Paşa'nın 24 Temmuz 1923 tarihli mektubu ile, üç devlet temsilcilerinin kabul beyanlarının metinleri: T.C. Dışişleri Bakanlığı, **Lozan**, Ankara, 1973, s. 87 - 88, İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, Cilt I, (1920 - 1945), Ankara, Türk Tarihi Kurumu Yayını, 1989 (2. baskı), s. 222-226.

19 Mektubun metni: **Papers Relating ... 1923**, Vol. II, p. 1141-1142.

hukuken bir varlığı yoktu ve bu belge de hukuken bir dayanak teşkil edemezdi.

Amerika üçüncü olarak, 17 Şubat 1927 tarihli **modus vivendi**'ye dayanmaktaydı. **Modus vivendi**'nin metninde Amerikan okulları v.s. ile ilgili hiç bir ifade ve cümle yer almamıştır. Amerika'nın bu belgeye dayanmasının sebebi, **modus vivendi**'nin 2. maddesinin "b" paragrafında, 6 Ağustos 1923 tarihli "Genel Antlaşma"ya atıfta bulunulmasıydı. Buna göre, Amerikan Hükümeti 6 Ağustos 1923 antlaşmasını Kongre'nin onayından geçirmeye çalışacaktı ve bu onay sağlandığı takdirde de 6 Ağustos antlaşması yürürlüğe girecek ve **modus vivendi**'nin yerini alacaktı. Bu durumda da, tabiatile, İsmet Paşa'nın 4 Ağustos 1923 günlü mektubu da, antlaşmanın kendisi ile birlikte yürürlüğe girmiş olacaktır.

Lâkin, 6 Ağustos 1923 antlaşması Amerikan Senatosu tarafından hiç bir vakit onaylanmadı ve dolayısıyla, İsmet Paşa'nın 4 Ağustos 1923 mektubunun **hukukîlik** kazanması da mümkün olmadı.

Böylece Amerika, kendisinin geçersiz hale getirdiği belgelerde hukukî dayanak aramak gibi bir garabete maruz kaldı ve kendi kazdığı kuyuya düştü.

Bu sebepten olsa gerek, Amerika, bu okulların açılması konusunu "**resmî**" niteliğe sokmaktan kaçınarak, teşebbüslerini "**gayrı resmî**" ("**informal**") çerçevede tutma politikasını gütmüştür.

Yine bu sebepten olsa gerek, Amerika Dışişleri Bakanı Kellogg da, Grew'ya, söz konusu belgeleri kullanma konusunda kesin talimat vermekten kaçınmış ve bu konuda Grew'nun kendi takdirini kullanmasını istemiştir.²⁰

* * *

Amerikan okullarının yeniden açılması sorunu bu safhada iken, Bursa Amerikan Kız Kolojî'nde patlak veren bir olay, sorunu tam bir kriz haline getirdi.

20 Bak.: *Papers Relating ... 1927*, p. 805.

Bursa Olayı ile ilgili olarak yayınlanmış Amerikan belgeleri, **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1928**, Vol. III (Washington D.C., U.S. Government Printing Office, 1943, Department of State Publication 1841) sayfa 964 - 981 de yer almıştır.

Bununla beraber, bu konudaki ayrıntılı bilgiler, Büyükelçi Joseph Grew'nun **Turbulent Era** adlı anılarının ikinci cildinde de yer almış bulunmaktadır. Ayrıca, belgelerdeki bazı bilgiler Grew'nun anılarında yer almamış iken, belgelerde bulunmayan bazı bilgiler de Grew'un anılarında verilmiştir. Bu sebeple, **Bursa Olayı**'nın açıklamalarını, yani Türk-Amerikan ilişkilerinde bir kriz olarak ortaya çıkışının hikâyesini, bu iki kaynağa dayandıracamız.

* * *

Grew'nun, anılarında belirttiğine²¹ ve Grew'nun 1 Şubat 1928 günü Vaşington'a gönderdiği telgrafa göre²², Bursa olayı şudur:

144 öğrencinin okuduğu²³ Bursa Amerikan Kız Koleji'nin üç Türk öğrencisi²⁴, Amerikalı öğretmenleri **Miss Edith Sanderson**'in etkisile **Hıristiyan** olmuşlardır. Bu öğrenciler, bu olayı, yataklarının altına sakladıkları anı defterlerine de ayrıntılı bir şekilde yazdıklarından²⁵, olayın açığa çıktığı tarihten iki ay kadar önce, yani Kasım 1927 sonu veya Aralık 1927 başında, bu anı defterlerinin bazı kız arkadaşları tarafından çalınması ve Millî Eğitim Bakanlığı makamlarına durumun bildirilmesi üzerine olay öğrenilmiştir.

21 Bak.: Grew, **Turbulent Era**, Vol. II, p. 755 - 758.

22 **Papers Relating ... 1928**, II, p. 966 - 969.

23 Bu sayıyı Grew, **Turbulent Era**, II, p. 755, 2 no.lu dipnotunda vermektedir.

24 Büyükelçi Grew, Vaşington'a 22 Ocak 1928 günlü telgrafında (**Papers Relating... 1928**, III, p. 964) söz konusu öğrenci sayısını 4 olarak vermiş iken, anılarında bu sayıyı 3 olarak göstermektedir ki, doğru sayı 3 tür.

25 Grew, Vaşington'a gönderdiği 1 Şubat 1928 tarihli telgrafında, üç kız öğrencinin, anı defterlerini yastıklarının altına sakladığını söylerken (**Papers Relating ... 1928**, III, p. 967), anılarında (**Turbulent Era**, II, p. 756) defterlerin yatak altında saklandığını söylemektedir ki, bu ikincisi daha makul görünmektedir.

Millî Eğitim Bakanlığı olayı derhal incelemeye almış ve haber 22 Ocak 1928 sabahı yayınlanan Türk gazetelerinde yer almıştır.

31 Ocakta Millî Eğitim Bakanlığında yapılan açıklamada, Bursa'daki Amerikan Koleji'nde aktif din propagandasının yapıldığının kesin olarak tesbit edildiği, okulun kapatıldığı ve sorumlular hakkında da adli kovuşturma yapılacağı bildirilmekteydi²⁶

Büyükelçi Grew, olayın açıklandığı 22 Ocak günü Vaşington'a gönderdiği telgrafta²⁷, Türk kanunlarının okullarda din propagandasını yasaklamış olması dolayısıyla, Millî Eğitim Bakanlığı'nun Bursa'ya müfettiş gönderdiğini ve kendisinin de, "American Board"ın Türkiye Sekreteri Goodsell ile temas ettiğini ve Goodsell'in, Amerikan okullarının "antipropaganda kanunu"na titiz bir şekilde uymakta olduğunu, söylediğini bildirmekteydi.

Grew'nun sözünü ettiği ve Goodsell'in "antipropaganda kanunu" dediği kanunlar, 3 Mart 1924 tarihli ve 429 sayılı Hilâfet'in "ilgasına" dair kanun ile, 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat (Öğretim Birliği) ve 431 sayılı Şer'îye ve Evkaf "vekâletlerinin" kaldırılmasına dair kanunlardı. Bu kanunlarla Türkiye Cumhuriyeti'nin "**devlet yapısı**"nda "**laiklik**" uygulamasına gidilirken, özellikle "Tevhid-i Tedrisat Kanunu" ile, öğretim ve eğitim, tamamen "İslâm" faktörünün dışına çekiliyordu. Başka bir deyişle, Türkiye Cumhuriyeti, eğitim ve öğretimi laikleştirirken ve eğitim ve öğretimi "din" in etkisinden kurtarmaya çalışırken, bir Amerikan okulu, Bursa Amerikan Kız Koleji, bir Hıristiyanlık propagandasının merkezi haline getirilerek, Cumhuriyet'in "**laiklik politikası**"na, bir başka yönden darbe indirmekteydi. Türk Hükümeti'nin ve özellikle Millî Eğitim Bakanlığı ile Bakan Mustafa Necati Bey'in, hemen okulun kapatılması kararını almasındaki birinci sebep buydu.

²⁶ Grew'dan Vaşington'a 31 Ocak 1928 günlü telgraf, **Papers Relaing ... 1928**, III, p. 965.

²⁷ Telgrafın metni: **aynı kaynak**, p. 964 - 965.

"American Board"un Türkiye Misyonu Sekreteri Goodsell'in Amerikan okullarının, sözünü ettiğimiz kanunlara çok sıkı bir şekilde ("scrupulously") riayet ettikleri iddiası ise, bir-iki gün içinde "fiyasko" niteliğini kazandı. Zira, 22 Ocak'da olayın Türk basınında açıklanması üzerine, bir yandan, olayı Büyükelçi Grew'ya haber veren, Associated Press muhabiri Miss Ring, diğer yandan, "American Board" Türkiye Sekreteri Goodsell ve Büyükelçinin talimatı ile de Amerika'nın İstanbul Muavin Konsolosu Raymond A. Hare²⁸, olayı araştırmak üzere Bursa'ya gitmişlerdir. Dönüşlerinde de, her üçü de, Grew'ya edindikleri bilgileri aktarmışlardır.

Bu bilgilere göre²⁹, öğretmen Edith Sanderson, üç Türk kızı ile Hıristiyanlık konusunda sohbetler yaptığını, Hıristiyanlığını "manevî güçleri" ("spiritual forces") konusunda kendilerini aydınlattığı inkâr etmemiştir. O kadar ki, öğretmen Sanderson, "**olayın bütün sorumluluğunun kendisine ait olduğunu**" belirtmekten de geri kalmamıştır. Şüphesiz, Sanderson'un bu ifadesi, Amerika'daki dinci çevrelere, bir "iftihar" mesajı olarak iletilmekteydi. Çünkü, Associated Press muhabiri Miss Ring, Bursa incelemelerinde elde ettiği bilgileri, Amerika'daki haber merkezine de aynen aktarmıştı.

Miss Ring, Bursa'dan dönüşte, gerek Grew'ya verdiği bilgiler arasında ve gerek Amerika'ya geçtiği haberin içinde şu olayı da nakletmekteydi: Olaydan bir süre önce, bir Amerikalı, Bursa'daki bu okulu ziyaret ettiğinde, öğretmen Sanderson, Amerikalı ziyaretçisine, bir ağaç altında oturan ve kitap okuyan üç Türk kızını göstererek, "**Onların ne yaptığını sanıyorsunuz? İncil okuyorlar. Aman bunu kimse bilmesin**" demiştir.

Miss Ring, Amerika'ya geçtiği haberinde, "**Bu okuldaki Hıristiyanlık propagandasının sürüp gittiğini ve bu durumun da diğer Amerikan okullarını da tehlikeye soktuğu**" bildirmekteydi.³⁰

28 Raymond A. Hare, 1960 larda Amerika'nın Ankara Büyükelçiliğini yapmıştır.

29 Bu konuda bak.: Grew'nun yukarıda sözünü ettiğimiz 1 Şubat 1928 günlü telgrafi ile, *Turbulent Era*, II, p. 756 - 758.

30 Grew, *Turbulent Era*, III, p. 757.

Bütün bu gerçekler karşısında, "American Board"ın Sekreteri Goodsell'in, Amerikan okullarının "laik öğretim kanunlarına" titizlikle saygı gösterdiği iddiası havada kalmaktaydı.

Goodsell'in maskaralıklarından biri de, Büyükelçi Grew'ya, Amerikan okullarında, din propagandasını yasaklayan bir kanun bulunmadığını söylemesi idi⁽³¹⁾. Bu iddia, Goodsell'in, başlangıçta, Türkiye'nin laik eğitim kanunlarına Amerikan okullarının tam anlamı ile riayet ettiği iddiası ile tam bir çelişki teşkil etmekteydi. Zira Goodsell'e sormak gerekiyordu: Madem böyle bir yasaklayıcı kanun veya kanunlar yoktu; o zaman Amerikan okulları hangi kanun veya kanunlara, kendisinin deyimi ile "scrupulo-usly" riayet etmekteydiler?

Goodsell'in bir başka çelişkisi de, kendisinin, Büyükelçi Grew'ya bütün Amerikan okullarının ve Bursa Koleji müdiresi Miss Jillson da dahil, hepsinin, okullarında din propagandası yapılamayacağına dair, Millî Eğitim Bakanlığı'na **taahhütname** vermiş olduklarını itiraf etmesiydi.³²

Amerikan okullarının **Hıristiyanlığı yayma** ve bu işe bu okulları, bunun propagandasına âlet ve vasıta ettiği gerçeği, apaçık ortadaydı. Bu gerçek karşısında, Amerikan Büyükelçisinin, diğer Amerikan okulları konusunda da paniğe kapıldığı görülmektedir. Bunun içindir ki, anılarının 22 Ocak 1928 günlüğünde, "**Necati Bey dümene sahip olduğundan**", bu olayı kullanarak, Bursa Koleji kapatılacaktır" demekteydi.

Grew'nun bununla söylemek istediği, olayın sadece "laiklik"le ilgili niteliği değil, fakat Mustafa Necati Bey'in, Amerikan okullarının tümünü, esasında bütün yabancı okulları kapatma politikasının, yani bir **milliyetçilik** veya bir **kültür milliyetçiliği** politikasının söz konusu olmasıydı.

Büyükelçi Grew, Vaşington'a 1 Şubat 1928 tarihli telgrafında, Bursa olayının, ülkedeki bütün Amerikan okullarının kapatılmasına doğru bir

32 Aynı kaynak, p. 968.

adım olduğunun, bütün Amerikalılar ve yabancılar tarafından paylaşılan bir kanaat olduğunu, laik bir rejim altında dahi bu okulların "**Türk Milliyetçiliğine**" ters düşmesi sebebiyle, Millî Eğitim Bakanlığı'nın bu okullara muhalif bulunduğunu belirtmekteydi.

Grew, bu ifadenin arkasından, bu okullarla teması olan Büyükelçilik mensuplarının, Türk kanunlarına ne kadar sıkı bir şekilde riayet etseler de, bu okullarda "**dinî**" bir havanın egemen olduğunu ve **öğretmenlerin de, Hıristiyanlık propagandası bakımından bu fırsatı kaçırmadıklarını**, söylediklerini yazmaktaydı.³³

Görülüyor ki, Bursa Olayı'nın tévil götürecektarafı yoktu. Bursa Olayı, esasında, Amerikan okullarındaki bir gerçeği su yüzüne çıkarmıştı. Grew'nun sıkıntısı da buradan doğmaktaydı.

Tam bu sırada meydana gelen bir olayı, Grew'nun, Amerikan okulları konusundaki **Türk Milliyetçiliği**'nin başka bir işareti olarak belirtmek istediği görülmektedir.

31 Ocak 1928 günü, Grew, kendi elçiliğinden bir meslekdaşı ile, Ayazağa'daki golf sahasında golf oynarken, bir Türk süvari subayı gelerek, kendilerinin burada manevra yapacaklarını, dolayısıyla golf oynamayacaklarını bildirmiştir. Bu golf sahası, İstanbul'un işgali sırasında, İngiliz işgal kuvvetleri, tarafından kurulmuştur. Grew'ya göre, süvari manevralarının yapılması için daha çok geniş alan vardı.³⁴

Bu olay da gösteriyor ki, Türkiye, milliyetçilik duygularını her fırsat ve vesilede ortaya koyarak, geçmişin izlerini silmek istiyordu. Buna Amerikan okulları da dahildi.

1925 ten beri devam edegelen, Türkiye'deki Amerikan okulları sorunu, 1928 Ocak ayı sonunda, Türk - Amerikan ilişkilerinde tam bir "kriz" niteliğini kazandı. Şimdi sorun, Amerikan okullarının "**yeniden açılması**" değil, "**kapatılması**" sorunu haline gelmiş bulunmaktaydı.

* * *

33 Papers relating ... 1928, III, p. 969

34 Grew, Turbulent Era, II, p. 757

Durumun bu şekle girmesi, Amerikan diplomasisini de güç drama sokmuş görünüyor. Amerikan okullarının açılması sorununda, Amerikan Hükümeti, "**gayrı resmî**" ("informal) bir tutum almaya çalışmakla beraber, her şeye rağmen, Amerika'nın "ağırlığını" hissettirmeye çalışırken, şimdi Bursa Koleji olayı ve bunun uzantıları, Amerikan diplomasisi için gerçekten büyük handicap oluşturmuş ve Türk Millî Eğitim Bakanlığı ile onun milliyetçilik politikasının kozunu kuvvetlendirmiştir.

Grew, Vaşington'a gönderdiği 31 Ocak günlü telgrafında³⁵, olaya Amerikan Büyükelçiliğinin müdahale etmesinin, yararsız olacağını ve uygun düşmeyeceğini ("useless and unwise") bildirdiği gibi, olayı bütün ayrıntıları ile hikâye ettiği 1 Şubat günlü telgrafında da, Başbakan İsmet Paşa ile diğer kabine üyelerinin son derece kızgın olduklarını belirtmekteydi.

Buna karşılık, Amerikan Dışişleri Bakanlığı, alınacak tutumu Büyükelçi Grew'un takdirine bırakmakla beraber, Türk makamları ile "**resmî fakat dostane**" ("official and friendly") temaslarda bulunmasını, İsmet Paşa ve Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Bey ile de "gayrı resmî" bir şekilde ("informal") görüşmesini telkin etmekten de geri kalmamıştır.³⁶

Bursa Olayı'ndan sonra, Amerikan Hükümeti'nin bir sertleşme gösterecek, belgelere göre ilk defa olarak "**resmî**" deyimini kullanmasına rağmen, "**resmî** ve "**gayrı resmî**" tutumlar arasında bocaladığı görülmektedir.

Dışişleri Bakanlığı'nın bu son telkini üzerine Grew Ankara'ya gitmiş ise de, Başbakan İsmet Paşa ile görüşemediği anlaşılıyor. Yalnız, 7 Şubat 1928 günü, Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Bey ile görüşebilmiştir.

35 *Papers Relating...* 1928, III, p. 965.

36 Dışişleri Bakanı Kellogg'dan Büyükelçi Grew'ya 1 Şubat 1928 günlü telgraf, aynı kaynak, p. 965-966.

Bu görüşmeye ait bilgi, Amerikan belgelerinde iki paragraflık kısa bir telgrafıtan ibaret iken³⁷, Büyükelçi Grew, anılarında bu görüşmeyi gayet ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.³⁸

Grew'nun söylediğine göre, kendisi konuya girmeden, Tevfik Rüştü Bey hemen konuyu açmış ve aralarında kalmak üzere ("confidentially"), Bursa olayının üzerine Hükümet'in sert bir şekilde gitmesinin sebebi olarak, Bursa'nın din bakımından gayet bağnaz bir toplum ("fanatical community") olduğunu, bu bağnazlık dolayısıyla Hükümet'e muhalefet ettiğini, Hükümet'in laiklik politikasına karşı geldiğini, Bursa'nın son seçimlerde Hükümet'in adayını seçmeyip kendi adayını (Nurettin Paşa) seçtiğini belirtmiş ve gerek bu durum ve gerek üç Türk kızının "Hıristiyan" olmasının kamu oyununda uyandırdığı tepkiler dolayısıyla, Bursa Amerikan Kız Koleji'ne karşı Hükümet'in sert bir tutum almak zorunda kaldığını söylemiştir.

Yine Grew'ya göre, Tevfik Rüştü Bey, kamu oyundaki tepkiler kaybolduktan sonra Bursa Koleji'nin de **muhtemelen** ("probably") açılabileceğini de sözlerine ilâve etmiştir.

Bunun üzerine Grew söz alarak, olayın Amerika'da uyandırdığı tepkilerin devam etmesinin, Türk makamlarının bu kadar "zecri" ("drastic") bir tutum almasının ve nihayet, Türk basınının okullar aleyhindeki kampanyasının devam etmesine izin verilmesinin, Türk-Amerikan ilişkilerine zarar verebileceğini belirterek, Amerika'nın endişelerini ("anxiety") gidermek için bazı şeylerin yapılması gerektiğini vurgulamış ve Tevfik Rüştü Bey'den şu isteklerde bulunmuştur:

1) Türkiye'deki Amerikan eğitim kuruluşlarına karşı Türk basınında yürütülen kampanyayı durdurmak için, Dışişleri Bakanı elinden gelen her çabayı harcamalıdır.

37 Bak.: Aynı kaynak, p. 970.

38 Bak.: *Turbulent Era*, II, p. 759 - 762.

2) Dışişleri Bakanı, Bursa olayının, **kendisinin de belirttiği gibi**, münferid bir olay ("sporadic") olduğu ve bu olayın Türkiye'deki diğer Amerikan eğitim kuruluşlarını etkilemeyeceği hususunda teminat vermemiştir.

3) Bursa Koleji öğretmenleri hakkında adli kovuşturma yapılmamalıdır.

4) Kamu oyunun tepkilerinin kaybolması için gerekli bir zamanın geçmesinden sonra, Türk Hükümeti, Bursa Kız Koleji'nin yeniden faaliyete geçirilmesi hususunu "iyi niyetle" ("with good will") inceleyeceğini bildirmemiştir.

Grew'nun bu "gayri resmî", kendisinin çok kullandığı bir deyimle, bu "informal" istekleri, tam bir **kapitülasyon** zihniyetini yansıttığı kadar, Osmanlı Devleti zamanında Hıristiyanlara "ıslahat" amacı ile ileri sürülen, fakat kısa bir süre sonra **ültime** niteliği sırtmakta gecikmeyen, "teklifleri" hatırlamaktaydı.

Tabii, bu "informal" (!) istekler karşısında Tevfik Rüştü Bey'in tutumu da ilginç görünüyor. Çünkü, isteklerin, 1, 2 ve 4'üncüsü için teminat vermiş, 3'üncüsü için, Türk mahkemelerinin kararlarına karşılamayacağını, Türk mahkemelerinin güvenilir ve âdil olduğunu ve adaletsiz bir kararın çıkmayacağına inandığını söylemiştir.

Büyükelçi Grew'un, Amerikalı öğretmenlerin yargılanmaması üzerinde ısrar ettiğini görünce, Tevfik Rüştü Bey, Amerikan Büyükelçisi'ne, olayın suçlu ve sorumlusu olan öğretmen Sanderson'un, tutuklu durumda olmadığına göre, Türkiye'yi terkedebileceğini söylemiştir. Yani, bir Türk Dışişleri Bakanı, suçlu bir yabancıyı Türk adaletinden kaçmaya teşvik etmekteydi. Grew ise, böyle bir durumda, Miss Sanderson'ın adaletten kaçtığı izleniminin uyanacağı gerekçesi ile, Tevfik Rüştü Bey'in formülünü kabul etmemiştir.

Grew, anılarında³⁹, Tevfik Rüştü Bey'den sanki, bütün Amerikan okullarında Hıristiyanlık propagandası varmış gibi bir kampanya yürüten

39 Turbulent Era, II, p. 762.

Türk basınının bu kampanyasının durdurulmasını istediğini söylemektedir. Halbuki, kendisinin Vaşington'a gönderdiği telgraflarda, elçilik mensuplarının ifadelerine atfen, Anadoludaki bütün Amerikan okullarında Hıristiyanlık propagandasının söz konusu olduğunu, yine kendisinin belirttiğine yukarda değindik.

Grew'nun bu son isteği üzerine, Tevfik Rüştü Bey, yine Grew'ya göre, Türkiye'deki bütün Amerikan okulları aleyhine bir kampanya mevcut olmadığını, İzmir basınında Amerikan okulları aleyhine sürdürülen kampanyayı durdurmak için de esasen tedbirler alındığını söylemiştir.

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in, bu Amerikan okulları sorunundaki tutumu, maalesef, bazı "Osmanlı Nâzırları"nın tutumunu hatırlatmaktadır ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki "milliyetçi" ve "inkılâpçı" havaya ters düşmektedir. Halbuki, yine daha yukarda da belirttiğimiz gibi, Grew dahi, Bursa Koleji olayının, gerçekte bir **milliyetçilik**, bir **kültür milliyetçiliği** olayı olduğunu telgraflarında vurgulamıştır.

Mamafih, Tevfik Rüştü Bey'in bu tutumu, Millî Eğitim Bakanlığı'nın tutum ve kararları ile "dayanaksız" bırakılmıştır.

Grew ile Tevfik Rüştü Bey'in görüşmesi, Ankara'da 7 Şubatta yapılmış ve Grew 8 Şubatta İstanbul'a dönmüştür. 9 Şubatta Tevfik Rüştü Bey, Ankara'daki Başkâtip Ernest L. Ives'ı davet ederek, kendisine, Grew'ya hitaben yazılmış bir mektup vermiş ve bu mektupta, Millî Eğitim Bakanı (Mustafa Necati Bey) ile yaptığı görüşmelerden sonra, 7 Şubatta Grew ile yaptığı görüşmede söylediklerini aşağıdaki şekilde değiştirmek zorunda olduğunu bildirmiştir⁴⁰ :

1) Bursa'daki Amerikan Kız Koleji açılmayacaktır.

2) Hükümet diğer Amerikan okulları hakkında da aleyhte delillere sahip bulunmaktadır; fakat Millî Eğitim Bakanlığı bu diğer okullar hakkında "hayırhah" ("benevolent") bir tutum alacaktır.

40 Grew'den Dışişleri Bakanı Kellogg'a 12 Şubat 1928 günlü telgraf, *Papers Relating... 1928*, III, p. 971.

3) Talas ve Maraş'taki okulların açılması olumlu bir şekilde ele alınmakla beraber, Millî Eğitim Bakanlığı bu iki okulun açılmasına izin vermezse, diğer iki okulun açılmasına **muhtemelen** izin verilecektir.

Başkâtip Ives, Tevfik Rüştü Bey'in bu beyanları yaparken, yetkisini aşmış olması dolayısıyla, çok sıkıntı çektiğini belirtmekteydi.

Tevfik Rüştü Bey'in 7 Şubatla Grew'ya söylediklerinde, 9 Şubatta yapmış olduğu bu düzeltme, Vaşington'ı iyice sınırlendirmiş görünüyor. Zira, Vaşington'daki Türk Büyükelçisi Muhtar Bey, Dışişleri Bakanlığına çağrılarak kendisine şu hususlar bildirilmiştir⁴¹ :

1) Bursa olayı, Amerika'daki Türkiye aleyhtarlığı için iyi bir malzeme teşkil etmektedir.

2) Üç Amerikalı kadın öğretmeninin mahkemeye verilmesi⁴², Amerikan kamu oyunda, Türkiye'nin hâlâ bağınaz bir Müslüman ülke olduğu kanaatini pekiştirmektedir.

3) Olayın haber değeri çok yüksek olduğundan, bütün Kilise çevrelerini ve kadın örgütlerini etkileyecektir.

4) Aynı şekilde, bu olaydan Kongre çevrelerinin etkilenmemesi de mümkün değildir.

Kellogg, Grew'ya, Türk Hükümeti ile temaslarında, bu noktaları da münasip bir şekilde işleyebileceğini bildirmekteydi. Amerikan Hükümeti, "informal", "informal" diye diye, şimdi aba altından sopa göstermeye başlıyordu.

Gerek bu telgraf üzerine, gerek üç kadın öğretmenin duruşmalarının 13 Şubat 1928 günü Bursa Sulh Ceza mahkemesinde başlaması üzerine,

41 Kellogg'dan Grew'ya 14 Şubat tarihli telgraf, aynı kaynak, p. 972.

42 Bunlar, Edith Sanderson'dan başka, okul müdiresi Jeanne L. Jillson ve öğretmen Lucille Day idi.

Grew, soluğu Ankara'da almış ve 20 Şubat akşamı Tefik Rüşti Beyle, 21 Şubat günü de Başbakan İsmet Paşa ile görüşmüştür.⁽⁴³⁾

İsmet Paşa ile görüşmesinde Grew, Başbakan'a, Amerika'daki olumsuz havayı dağıtmak için Türkiye'nin bir "jest" (Grew'nun deyimini ile bir "beau geste") yapmasının iyi olacağını, Türkiye'nin Amerikan okullarına karşı olmayıp, sadece bu okullarda din propagandasına karşı olduğunu göstermek için, kapalı bulunan bir veya iki okulun açılmasına **hemen** ("immediately") izin verilmesini ileri sürmüştür.

İsmet Paşa ise, verdiği cevapta, kendisinin hem Tefik Rüşti Bey'le ve hem de Mustafa Necati Bey'le görüştüğünü, en azından **bir** okulun açılabilceğini **sandığını**, fakat bu okullara nerede veya nerelerde ihtiyaç bulunduğunu tesbit etmek için, Millî Eğitim Bakanlığı'nın inceleme yapması gerektiğini bildirmiştir.

Bunun üzerine Grew, bu okulların açılması için "American Board"un dört ay önce başvuru yaptığını, fakat konunun hâlâ incelenmemiş olduğundan şikâyet edince, İsmet Paşa, incelemeyi çabuklaştıracağını söylemiştir.

Görülüyor ki, Amerika "beau geste" perdesi altında, şimdi bir şantaj politikasına başvurup, Amerikan kamu oyunu ileri sürüp, Amerikan kamu oyunu bir baskı olarak kullanıp, Amerikan okullarının açılmasını sağlamaya çalışmaktaydı. Tabii, kaç okul açtırabilirse...

Bütün bu gelişmelerde iki nokta, açıkça kendisini belli etmekten geri kalmıyordu.

Bir defa, Türk Hükümeti'nin politikasının, mümkün olursa bu okulların hiç açılmaması, çok baskı altında kaldığında da, bir-iki tanesinin açılmasına izin vermek suretile konuyu kapatmak olduğu görülmekteydi. İsmet Paşa'nın Grew'ya "**en azından bir tanesinin açılabilceğini sandığını**" söylemesi, bu politikanın belirgin bir işareti olsa gerek. Bilindiği gibi, Amerika için başlangıçta söz konusu olan, kapalı bulunan 8 okulun

43 Grew, İsmet Paşa ile görüşmesini Vaşington'a çok kısa bir telgrafla bildirdiği halde (Bak.: *Papers Relating...* 1928, III, p. 974), anılarında görüşmeyi ayrıntılı bir şekilde vermektedir. Bak.: *Turbulent Era*, II, p. 766 - 767.

açılmasıydı. Türk Hükümeti'nin direnmesi karşısında Grew şimdi "bir-iki tane"ye razı olmaya başlamıştı.

Bir diğer nokta ise, bütün bu gelişmelerin ve görüşmelerin arkasında, **âdeta nihaî karar organı olarak**, Mustafa Necati Bey'in silüetinin belirgin bir şekilde görülmesiydi. Tevfik Rüştü Bey'in 7 Şubatta Grew ile yaptığı görüşmede, Grew'nun dört isteğinden üçünü kesin olarak kabul edip, Bursa Koleji'nin de açılabileceğini söylemesine rağmen, Mustafa Necati Bey'le görüşükten sonra, Başkâtip Ives'a, Bursa Koleji'nin açılmayacağını ve diğer konuların da Millî Eğitim Bakanlığı tarafından inceleneceğini söyleyerek çark etmesi, Mustafa Necati Bey'in sorundaki ağırlığının gayet açık bir işareti idi. Ve, bir dışişleri bakanı'nın bir yabancı büyükelçiye hükümeti adına bir şeyler söyleyip, bir kaç gün sonra, bütün bu söylediklerinden, eskilerin deyimi ile "rücû" etmesi, yani geriye dönmesi, diplomatik bakımdan herhalde hoş bir şey değildi.

Mustafa Necati Bey'in ağırlığı ve konudaki karar etkisi o derece büyüktü ki, Başbakan İsmet Paşa bile, herhangi bir Amerikan okulunun açılıp açılmaması için kesin bir şey söylemeyip, konunun Millî Eğitim Bakanlığı tarafından inceleneceğini belirtmekle yetiniyordu.

Kısacası, Amerikan okullarının açılması konusu, tamamen Mustafa Necati Bey'in karar ve yetkisine bağlanmış görünüyordu.

Bundan dolayıdır ki, Amerikan Büyükelçisi Grew, anılarında, Mustafa Necati Bey'e **kin kismaktadır**.

* * *

Bursa olayı, Türkiye ile Amerika arasında bir krize ve çetin tartışmalara sebep olurken, İstanbul (Arnavutköy) Amerikan Kız Koleji'nde bir başka olay patlak verdi. 23 Mart 1928 günlü Milliyet gazetesinin verdiği habere göre⁽⁴⁴⁾, Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nin hazırlık sınıfında

44 Kaynak olarak kullandığımız Amerikan belgeleri arasında bu olaya ait hiç bir belge bulunmamaktadır. Sadece Grew'nun anılarında (*Turbulent Era*, II, p. 771-772) bu olay hakkında bilgi verilmektedir. Hiç şüphesiz, diplomasi pratiğine göre, Grew'nun bu olayı da Vaşington'a rapor etmemiş olması düşünülemez. Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın bu olaya ait hiç bir belge yayınlamamış olmasını, Amerikan okulları konusundaki suçluluk kompleksinin bir yansıması olarak değerlendiriyoruz.

okuyan, 10 yaşlarındaki biri Rum, diğeri Maltalı iki öğrenci, Grew'nun deyimi ile **iki küçük veled** ("two little tots"), sınıfta asılı bulunan Türkiye haritasında bir takım oyuklar açarak ("punched holes"), bu haritanın yanlış olduğunu ifade eden ("derogatory") yazılar yazmışlardır.

Olay, bazı öğrenciler tarafından **Milliyet** gazetesine yansıtılmış ve bu gazetenin yayını üzerine iki öğrenci okuldan atılmıştır.

Büyükelçi Grew, olayın manasını anlamaktan o kadar uzak kalmıştır ki, anılarında, "**On yaşındaki iki küçük çocuğun bu düşüncesiz hareketinden dolayı uygulanan okuldan atılma cezası çok ağırdı**" demektedir. Bu sözlerin arkasından da şunları ilâve etmektedir: O sırada ülkede **milliyetçilik** (Grew, "chauvinistic" demektedir) duyguları o kadar artmaktaydı ki, okulun bundan daha başka bir şey yapması, kendisini tehlikeye sokardı ("unsafe").

* * *

Bursa Amerikan Kız Koleji'nin üç öğretmenin davasına gelince:

Sanıkların ilk duruşmaları 13 Şubat 1928 günü Bursa Sulh Ceza Mahkemesinde yapılmış ve bazı tanık öğrencilerin dinlenmesinden sonra, dava 5 Mart'a ertelenmiş ve Mahkeme 30 Nisan 1928 de kararını vermiştir.

Her üç öğretmen de üçer gün hapis cezası ile 3 er lira para cazasına çarptırılmış ve bu cezalar ertelenmemiştir. Yalnız, yargıç, sanıkların ilk cezaları olması hasebile, üç günlük hapis cezalarını kendi ikametgâhlarında, yani okulda kalarak çekebileceklerini bildirmiştir.⁴⁵

Karar, öğretmenlerin avukatı tarafından temyiz edilmekle beraber, olayın asıl suçlusunu Miss Edith Sanderson, avukatlarının tavsiyesi ile Türkiye'den ayrılmıştır.

⁴⁵ Grew'dan Vaşington'a 8 Mayıs 1928 günlü telgraf, **Papers Relating ... 1928**, III, p. 974.

Yargıtay ise, Bursa Sulh Ceza Mahkemesi'nin kararını Ağustos ayında bozmuş⁴⁶, fakat Bursa Sulh Ceza Mahkemesi, 26 Eylül 1928 günlü kararında, Amerikalı öğretmenleri mahkûm eden ilk kararında ısrar etmiştir.

Öğretmenlerin mahkûmiyeti ile ilgili olarak Büyükelçi Grew'nun yorumları ilginçtir. Bu yorumlar, peşin hükümlülüğünün ve **kapitülâsyoncu** zihniyetin tam örneğini teşkil etmektedir.

Grew, Vaşington'a gönderdiği 8 Mayıs günlü telgrafında, öğretmenlerin mahûm olacaklarının esasen tahmin edildiğini ("foregone conclusion"), çünkü, Mahkeme yargıcının, beraat kararı verip Millî Eğitim Bakanlığı'nı zor durumda bırakmayacağını söyledikten sonra, Yargıtay'ın da bu kararı onaylayacağı kanaat ve şüphesini ifade ettiği halde, yine kendisi, Yargıtay'ın, Mahkeme kararını bozduğunu Vaşington'a bildirmiştir.⁴⁷

* * *

Amerikan okullarının açılması konusuna gelince: Millî Eğitim Bakanlığı Talas Koleji'nin açılmasına izin vermiştir. Fakat şu şartlarla: Ahlâk Dersi, Türkiye Coğrafyası, Türkçe ve Türk Ticaret Hukuku **Türkçe** okutulacaktır. Okulun Müdür Yardımcısı **Türk** olacaktır.⁴⁸

Tabii, Bursa Kız Koleji kesin olarak kapatılmış bulunuyordu.

* * *

Bu, Amerikan okulları krizinde Türk Hükümeti'nin tutumuna ve bu tutumun unsurlarına yeri geldikçe değindik.

Fakat, bu krizin içinde, "güya" gayri-resmî rol alan, Fakat bir misyonerden daha misyonerce davranarak, Amerika'nın geçmişte ve günümüzde, geri kalmış veya gelişmekte olan ülkelere uyguladığı **kapitülâsyoncu**

46 Grew'dan Vaşington'a 21 Ağustos günlü telgraf, *aynı kaynak*, p. 980.

47 Grew'dan Vaşington'a 30 Ağustos günlü telgraf, *aynı kaynak*, p. 980.

48 Grew, *Turbulent Era*, II, p. 789.

zihniyetin tam temsilcisi olduğunu gösteren, Büyükelçi Grew'nun, bu olayı, yani Bursa Koleji ve Amerikan okulları konusunu nasıl değerlendirdiğini belirtmez isek, incelememiz eksik kalır. Zira, Büyükelçi, beğenmesede, anlamasa ve istemiyerek de olsa, "İnkilâpçı" Türkiye'nin gerçeklerine, değerlendirmelerinde değinmek zorunda kalmıştır. Bu gerçekleri kabul ettiğini söylemek zordur.

Büyükelçi Grew, gerek Vaşington'a gönderdiği 8 Mayıs 1928 günlü telgrafi⁴⁹ ile, gerek bu telgrafın metninin büyük kısmını içeren anılarında⁵⁰, sözünü ettiğimiz değerlendirmeyi yapmaktadır.

Grew'ya göre, Bursa Koleji'ndeki dinsel nitelikli olay, (Türk) milliyetçiliğine ters düşen bir olaydı. Olayın temel faktörü **Kültür Milliyetçiliği** idi. Yoksa, din ile ilgisi olmayan bir hükümet için ("to an irreligious Government") Hıristiyanlık bir anlam ifade etmiyordu. Fakat, Hıristiyanlığın eğitimsel etkisi, hem **Türk kültürüne** ve hem de **Türk milliyetçiliğine** ters düşmekteydi.

Bu bakımdan, yine Grew'ya göre, Türkler için **Kültür Milliyetçiliği** konusunda bir kompromi, bir uzlaşma söz konusu olamazdı. En basit şekilde, Bursa olayı ve Amerikan okulları sorunu buydu.

Yine bu açıdan, bu okullar, dersleri ve verdikleri öğretim ve eğitim ile, Türk gençliğini, mensup olduğu toplumdan koparıp, onları yabancı bir ideale sürüklemekteydi.

Yine Grew'nun aynı telgrafında, milliyetçi bir Türk yazarının, yabancı okulların gençlik üzerinde politik etki vasıtası olarak kullanıldığını, bu

49 Grew'dan Vaşington'a 8 Mayıs 1928 günlü telgraf, **Papers Relating ... 1928**, III, p. 974-979.

50 **Turbulent Era**, II, p. 780-783. Grew'nun anılarında iki tane 8 Mayıs 1928 günlü telgraf bulunmaktadır. Biri bu telgraf olup, diğeri p. 775-780 de bulunmaktadır. Bu ikinci 8 Mayıs günlü telgraf, Türkiye'nin iç politikası ve gelişmeleri hakkında genel bir tahlili ihtiva edip, yayınlanan Amerikan belgeleri arasında bu telgraf bulunmamaktadır. Bu telgraf-tan biraz aşağıda söz edeceğiz.

okulların Tarih'i, yabancı kaynaklardan ve yabancı görüşlere göre okuttuğunu, eleştirel bir ifade ile yazdığını söylemekteydi ki, bunun tartışmasız bir gerçek olduğu inkâr edilemez.

Grew'nun, eleştiri amaçlı bu ifadelerinde ve değerlendirmelerinde o günün Türkiye gerçeklerinin mevcut olduğu da bir gerçektir. Ne var ki, Lozan Konferansı'nı baştan sona kadar izlemiş ve hatta Konferans'ın ikinci döneminde Amerikan Başdelegeliği görevini üstlenip, İsmet Paşa ile gayet yakın ilişki kurmuş bulunan bu diplomatın, yeni Türkiye Cumhuriyeti'ne Amerika'nın ilk Büyükelçisi olmasına rağmen, Cumhuriyet'in bu ilk dönemindeki **milliyetçilik** hassasiyetini anlayamamış ve görememiş olması ve özellikle, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel politikasını teşkil eden **laiklik** ilke ve kavramını ve bu ilke ve kavramın ilk temel taşlarını meydana getiren 3 Mart 1924 kanunlarının, yeni Cumhuriyet'in ilk hareket noktası olarak önemini kavrayamamış olması, o günden bugüne, Amerika'nın Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı izlemekte olduğu politikaların ne kadar yüzeysel olduğunun bir kanıtı olmaktan başka bir şey değildir.

Grew'nun Türkiye'yi anlamaktan ne kadar uzak kaldığının bir başka işareti de, Amerikan belgeleri arasında yayınlanmamış olan, fakat Grew'nun anılarında bulunan ve Türkiye hakkında genel bir değerlendirmeye ikinci bir 8 Mayıs günlü telgrafta yaptığı bir değerlendirmedir. Burada Grew şöyle demektedir: "**İslâm'dan kopan Türkiye'nin, müstakbel büyümesi ve kültürü için temel alabileceği, kendisine özgü bir uygarlığı yoktur. Bu sebeple, yapabileceği tek şey, Batı'yı taklit etmektir.**"⁵¹

Amerikalı diplomat, yukarda da belirttiğimiz gibi, Amerikan okullarının açılmamasını, yeni Türkiye'nin **kültür milliyetçiliği**'ne bağlarken, öte yandan Türkiye'yi kültürsüzlük ve uygarsızlıkla itham edip, Batı taklitçiliği yaptığını ileri sürmektedir. Kültürü ve uygarlığı olmayan bir millet ve devlet, **millî kültür** mücadelesi yapar mı? Türk Milleti, çeşitli insan sürülerinden meydana gelmiş **toplama** Amerikan halkı mı?

51 *Turbulent Era*, II, p. 777.

Bu çelişki dahi, Amerikan Büyükelçisi'nin, yeni Türkiye'nin sorunlarını anlama ve incelemede ne kadar yeteneksiz ve yüzeysel kaldığının ilginç bir kanıtıydı. Şüphesiz, bu çelişkinin kökeninde, Büyükelçinin, Amerikan okullarının açılmasını sağlayamamış olmasının **kin ve hıncının** bulunduğu inkâr edilemez.

Grew ve Amerika'nın, Atatürk İnkılâpları ve yeni Türkiye'yi anlamadaki yeteneksizliğinin bir başka kanıtı da, Grew'nun sık sık Vaşington'a bildirdiği, Millî Eğitim Bakanı **Rahmetli Mustafa Necati Bey** hakkındaki, ilkel diyebileceğimiz düşünce ve tepkileridir.

Grew, anılarında, Mustafa Necati Bey için, "**Benim kanaatimce, Millî Eğitim Bakanı Necati Bey, kültürü az, kaba tipli bir politikacı olup, eğitimci olduğu tartışma götürülen ve Türkiye'deki yabancı okullara karşı olan bir insandır**"⁵² demektedir.

Amerikan Büyükelçisinin, Türkiye'deki Amerikan okullarının açılması mücadelesinde başarısızlığa uğramasının sebebi, Grew'nun, Mustafa Necati Bey için söylediği bu **terbiyesizce** sözlerde yatmaktadır.

Halbuki, düşmanı takdir etmek de bir **fazilettir**, bir **erdemdir**.

* * *

Türkiye'deki Amerikan okulları krizinin en yoğun ve üç Amerikalı öğretmenin yargılanmakta olduğu bir sırada, T.B.M.M.'nin 10 Nisan 1928 günü kabul ettiği 1222 sayılı kanunla, 1924 Anayasası'nın 2. maddesinde yer alan, "**Türkiye Devleti'nin dini, din-i İslâmdır**" ibaresinin Anayasa'dan çıkarılması son derece ilginçtir.

3 Mart 1924 kanunlarından sonra Anayasa'da yapılan bu değişiklik, yeni **Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin** ve Atatürkçülüğün, **laiklik** konusunda ikinci büyük adımını teşkil etmekteydi. Lâkin gerek Amerika,

52 *Turbulent Era*, III, p. 782 - 783.

gerek onun Ankara Büyükelçisi, yeni Türkiye Devleti'ne çağdaş yapı ve nitelik kazandırma amacına yönelik bu çabaların anlamını kavramaktan çok uzak kalmışlardır.

* * *

Bu incelemeyi hazırlarken (Aralık 1996), özellikle bir noktaya varmak istiyorum: Devlet'imizin **laiklik** niteliği ve ilkesi, bugün bir çoklarının saptırmaya çalıştığı gibi, sadece **İslâm**'a tepki değildir. Evet, bir tepki söz konusudur; fakat bu tepki, **hangi din olursa olsun, hangi mezhep olursa olsun, ister İslâm, ister Hıristiyanlık olsun**, Devlet'in siyasal ve eğitim yapısına "**din faktörü**"nün egemen olmasını önleme amacını gütmektedir.

Kısacası, **Laiklik**, insan aklının **hür çalışmasını** sınırlayan dinsel bağınazlığa karşı, **akılcılığın hürriyeti**"ni savunmaktadır.